

QORAQALPOQ TILIDA TABU VA EVFEMIZMLARNING SEMANTIK GURUHLARI

T. Abdimuratov

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Qoraqalpoq tili kafedrası dosenti

P. Joldasbaeva

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Qoraqalpoq tili va adabiyoti talim yo'nalishining 4-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada turkiy va qoraqalpoq tillaridagi tabu va evfemizmlarning o'rganilgan holati muhokama qilinadi. Tabu va evfemizmlar ikkovi ham bir-biriga yaqin so'zlar guruhini tashkil etadi. Shuning uchun ham bu tabu va evfemizmlarni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Ular ikkovi bir-birini to'ldiradi. Shuning uchun maqolada tabu va evfemizmlarning turkiy va qoraqalpoq tillarida semantik guruhlarini o'rganishi keng tarzda muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: tabu, evfemizm, disfemizm, kakofemizm

Аннотация

В данной статье рассматривается состояние изученности табу и эвфемизмов в тюркских и каракалпакских языках. Табу и эвфемизмы образуют родственные группы слов. Поэтому эти табу и эвфемизмы нельзя различать. Они дополняют друг друга. Поэтому в статье подробно рассматривается изучение семантических группы табу и эвфемизмов в тюркском и каракалпакском языках.

Ключевые слова: табу, эвфемизм, дисфемизм, какофемизм.

Abstract

This article discusses the state of research on taboos and euphemisms in the Turkic and Karakalpak languages. Taboo and euphemisms both form a group of words close to each other. Therefore, these taboos and euphemisms cannot be separated. They complement each other. Therefore, the article discusses in detail the study of the semantic groups of taboos and euphemisms in the Turkic and Karakalpak languages.

Keywords: Taboo, euphemism, dysphemism, cacophemism

Kirish

Tilning lugʻat tarkibidagi har bir soʻzning oʻz tarixi bor. Ular qanday boʻlsa shunday emas, balki maʼlum bir qonuniyatlarga, sabablarga bogʻliq kelib chiqqan. Uni oʻrganish nazariy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Turkiy tillardagi tabu va evfemizmlar turkiy xalqlarning dunyoni bilish jarayoni bilan birga paydo boʻlgan. Ular xalqimizning uzoq oʻtmishidan, milliy va madaniy hayotidan, etnik, estetik ongidan boy maʼlumot beradi. Tabu soʻzlar odamlarning tabiatni chuqur tushunishidan, dinga bogʻliq boʻlgan eʼtiqodidan paydo boʻlgan. Shunga qaramasdan u soʻzlar hurmat, ahillik, bir-biriga izzat-hurmat kabi maʼnolarni bildiradi va shuning uchun ular bugungi kundagi turmushimizda ham keng qoʻllanilib kelmoqda. Evfemizmlar odamlarning sivilizatsiyasi, madaniyatining rivojlanishi, dunyoqarashining kengayishi bilan bogʻliq holda kelib chiqqan. Ular hurmat maʼnosini bildiradi. Shuning uchun tabu va evfemizmlar bir-biriga maʼno jihatdan yaqin soʻzlar guruhi hisoblanadi.

Odamlar oʻzlarining dunyo bilish darajasining hali past vaqtlarida baʼzi narsalarni hodisalarni toʻgʻri tushunmay, hatto ularning nomini atashdan ham qoʻrqib kelgan, oʻsha narsalar bilan hodisalarni toʻgʻridan-toʻgʻri atashni taqiqlagan. Bu narsa, ayniqsa, jamiyat taraqqiyotining muayyan davrlarida ustuvorlik qilgan. Odamlar shu taqiqlash bilan bogʻliq nomini atash mumkin boʻlmagan narsalar va hodisalarni boshqacha nom bilan atashga majbur boʻlgan. Shu orqali "karomati bor," "alohida kuchga ega," "muqaddas," "gunoh" degan yolgʻon tushunchalarning qarmogʻiga ilinishdan omon saqlab qoladigandek koʻrinadi[3,59].

Tabu va evfemizmlarni paydo bo'lishi jihatidan o'rganib qaraganimizda ularning bir guruhi yovvoyi va uy hayvonlariga bog'liq, ikkinchilari tabiat kuchlari va diniy tushunchalarga bog'liq, uchinchilari odamga bog'liq qo'llanilishini ko'ramiz.

Laude-Cirtautas o'zining maqolasida tabu va evfemizmlarni quyidagi guruhlariga bo'lib qaragan:

1. Yovvoyi va uy hayvonlariga nisbatan qo'llaniladigan tabu va evfemizmlar.
2. Tabiat kuchlari va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq tabu va evfemizmlar.
3. "O'lim" tushunchasiga oid tabu va evfemizmlar.
4. "Tug'ish," "bola" so'zlariga nisbatan qo'llaniladigan tabu va evfemizmlar.

Biz qoraqalpoq tilidagi tabu va evfemizmlarni qozoq va o'zbek tillaridagi tabu va evfemizmlarga solishtirgan holda asosiy uch guruhga bo'lib qarashga qaror qildik.

1. Hayvon va qushlarga oid tabu va evfemizmlar.
2. Tabiat kuchlari va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq tabu va evfemizmlar.
3. Insonga nisbatan qo'llaniladigan tabu va evfemizmlar.

Lekin biz bu maqolamizda faqatgina hayvon va qushlarga bog'liq tabu va evfemizmlarga to'xtaldik.

Laude-Cirtautas o'zining asarida "Har bir insonning tug'ilganidan boshlab o'lgunicha jamiyat unga nima aytish kerakligini, yoki nima aytish mumkin emasligini, yoki uning to'g'ridan-to'g'ri o'z fikri bilan, yoki kinoyali tarzda aytishi mumkinligini belgilab beradi," - deb aytgan edi [4, 192].

Yuqorida aytib o'tganimizdek, odamlarning ma'lum bir davrda tabiat oldidagi ojizligi, shuning oqibatida paydo bo'lgan taqiqlar, diniy urf-odatlar, karomatli deb hisoblangan narsa, hodisalarga bo'lgan munosabati natijasida ularni o'z nomi bilan atamay, boshqacha aytishga majbur bo'lgan.

Qadimgi davrlarda qoraqalpoq, qozoq va o'zbek xalqlari orasida ba'zi hayvonlarni o'z nomi bilan atamaydigan bo'lgan. Masalan, qozoq xalqi shuning bilan birga qoraqalpoqlar orasida ham tunda ya'ni tungi vaqtlari "ilon" degan so'zni aytish taqiqlangan. Sababi, ilon desak, "kelib chaqadi" deb qo'rqqan hamda uni har xil nomlar bilan atagan. Masalan, "tugma," "uzun qurt," "qamchi," "uzun qiz" va h.k.

Qoraqalpoq og'zaki ijodining birida bunday jumboqni ham uchratishimiz mumkin.

Uzun, uzun iz kelyapti,

Uzun bo'yli qiz kelyapti.

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th May, 2025

Bu topishmoqning yechimi "ilon." Demak topishmoqda ilonga bog'liq aytgan fikrimiz o'z aksini topgan. Turkman xalqi ilonni "qayish," "qora qayish" deb atagan. Barcha turkiy xalqlarda "bo'ri" degan so'zni aytish taqiqlangan. Qozoqlar bo'rini "bo'ri" deb atasak eshitib qo'yib, "molimizga tashlanadi" deb qo'rqqanidan uni "itqush," "bo'ri," "qora quloq," "o'g'lima" (bo'ri uliydigan bo'lganidan) deb ataydigan bo'lgan [1,47-49, 2,47].

Shuning bilan birga Laude-Cirtautas o'zining tabu va evfemizmlarga bag'ishlangan asarida, o'zbeklar orasida "chayon" so'zining aytilishining taqiqlanishi haqida aytadi. Unda chayon so'zining Toshkent va Samarqand shaharlarida "eshak" yoki "oti yo'q" kabi so'zlar bilan aytilishi haqida ma'lumot beradi [4, 192].

Qozoq xalqi uy hayvonlarining nomi o'rniga ko'pincha "to'rt tulik" degan so'zni qo'llaydi.

To'rt tuyoqli deganda to'rt oyoqli uy hayvonlari (it va mushukdan tashqari) tushuniladi. Agar ulardan biri yo'qolsa yoki o'g'irlansa ular bunday (yo'qoldi, o'g'irlandi) so'zlarni umuman qo'llamaydi. O'g'ri olgan, yo'qolgan molni "o'g'irlandi" desak "birato'la topilmay ketishi mumkin" degan ishonch bilan "qo'lga tushdi" deydi bo'lgan. Bu tushuncha nafaqat qozoq xalqi orasida, balki boshqa turkiy tilli xalqlar uchun ham umumiy hisoblanadi.

Ko'p joylarda hayvonlarning ma'lum bir turlarini o'ldirishga, u yoki bu o'simlikni nobud qilishga taqiqlash an'analari ham mavjud bo'lgan. Bu taqiqlash ham tabu deyiladi.

Masalan, qoraqalpoq, qozoqlar orasida qushlarning ichida oqqush va qaldirg'och "muqaddas" deb hisoblanadi.

Qaldirg'och odamlarning uyiga uya solsa, uni hech bir inson quvmaydigan bo'lgan, uni o'zlariga do'st bilgan. Oqqushni hech kim otib olmaydi. Shuning uchun ham xalqimiz orasida "Oqqushga o'q o'tmaydi" degan gapni eshitib qolamiz. Ammo, hayvonlardan bo'lsa kiyikni "muqaddas" deb otib olishni taqiqlagan.

Agar ularni o'ldirsa, u odam umrida qandaydir baxtsizlikka uchraydi deb hisoblaydi.

Tildagi cheklov esa bu shunday an'analarning natijasida paydo bo'lgan hodisa hisoblanadi.

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th May, 2025

Umuman aytganda, hayvon va qushlarga oid tabu soʻzlarni ikki guruhga boʻlish mumkin.

I. Yovvoyi hayvon va qushlarga oid tabu soʻzlar.

2. Uy hayvonlari va qushlarga oid tabu soʻzlar.

Yovvoyi hayvonlar ichida "boʻri," "kiyik," "ilon," qushlar ichida "oqqush," "qaldirgʻoch" soʻzlari ayrim hollarda tabu soʻzlar bilan ataladi. Albatta, bunday tabu soʻzlar bugungi kunda uncha qoʻllanilmay, oʻzlarining toʻgʻri nomi bilan atalib ketgan.

Uy hayvonlari ham "toʻrt turdagi mol" tabu soʻzi bilan atalgan. Masalan, dostonlarning, boshqa xalq ijodlarining tilida bu soʻzni uchratish mumkin. Shuningdek, agar moling oʻgʻirlansa, uni "oʻgʻirlandi" deb aytmay, "qoʻlli boʻldi" degan tabu soʻz qoʻllanilgan. Hozir ham baʼzi hollarda bu soʻz qoʻllaniladi.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq, qozoq va oʻzbek tillarida hayvon va qushlarga oid tabu va evfemizmlar soni boʻyicha koʻp emas. Shunday boʻlsa-da, ularni har tomonlama oʻrganishning ahamiyati beqiyos.

Adabiyotlar:

1. Эбикенова Г.Т.Қазирги қазақ тили лексикологиясы, Семей, 2019, 47-49-бетлер.
2. Болғанбаев Ә., Қалиев Ғ. Қазақ тилинің лексикологиясы мен фразеологиясы, Алматы, , 1997, 2006, 47-бет
3. Есемурат Бердимурат улы. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология, Нөкис, 1994, 59-бет
4. Лауде-Циртаутас. «К вопросу о табу и эвфемизмах в казахском, киргизском и узбекском языках». «Советская тюркология», Баку, 1976, №4, 192-бет.